

buitenshuis, het 'mannelijke' domein, behoorde toe aan de onderwijzusters. Waar de taken van de zusters ook lagen, binnen of buiten de kloostermuren, in Nederland of in Afrika, overal moest zeer hard gewerkt worden. Zorg door religieuzen, stelt Eijt, heeft een actieve en een contemplatieve kant. Dit tweede aspect van zorg kwam echter, door de lange en zware werkdagen waarmee de zusters in het dagelijks leven werden geconfronteerd, nogal eens onder druk te staan: 'Die relatie met God, het avontuur met God, daar kwam weinig van terecht. Het was alsmáar werken', vertelde een van de geïnterviewde zusters.

Zorgen in Gods naam. Ursulinen van Bergen 1898-1998, is een met veel kennis van zaken geschreven boek. Naast de levensverhalen van de zusters is er ruime aandacht voor de geschiedenis en ontwikkeling van de congregatie, het onderwijs, de zwakzinnigenzorg en de missie. In haar streven om zowel de 'zakelijke' ontwikkelingen als de ervaring en beleving van zusters recht te doen, is de schrijfster uitstekend geslaagd.

Rita Hooijschuur

J. Bruggeman, A. Camijn, *Ondernemers verbonden. WO Jaar centrale ondernemingsorganisaties in Nederland* (Wormer: Inmerc, 1999, 304 blz., f69,50, ISBN 90 6611 296 4).

De hier besproken studie over wording en ontwikkeling van de centrale belangenorganisaties van ondernemers in Nederland, kent als aangrijpingspunt de oprichting door Twentse ondernemers in 1899 van de 'Vereeniging van Nederlandsche werkgevers' (VNW). Hoewel dus sprake is van een jubileumboek, betekent het 'uitbesteden' van het historisch onderzoek aan het Centrum voor bedrijfsgeschiedenis van de Erasmus Universiteit Rotterdam, dat de georganiseerde werkgevers een 'objectieve' wetenschappelijke beschouwing op prijs moeten hebben gesteld. Ofschoon de auteurs er niet altijd in slagen een zekere partijdigheid te vermijden, kan toch gesproken worden van een waardevolle bijdrage aan onze kennis van dit, zeker in vergelijking met de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging, nog veel te weinig ontgonnen terrein. Tegen de achtergrond van de 'sociale kwestie' en de ermee verbonden opkomst van een socialistische en confessionele arbeidersbeweging, schetsen de auteurs op voortreffelijke wijze het ontstaan van de al evenzeer verzuilde ondernemersverbonden. Een groot deel van het boek behandelt de reacties van werkgevers en hun belangenorganisaties op maatschappelijke spanningen, op de golfbeweging der economie, op het optreden van de georganiseerde arbeidersbeweging en de houding van de overheid met betrekking tot het economische en politieke krachtenveld.

De inleidende schets van de studie gaat in op de economische en sociale ontwikkeling van ons land en van het daarmee verbonden sociaal overleg in de lange periode van 1850 tot heden. Deze introductie legt niet alleen op heldere wijze verantwoording af van de opzet van de studie, maar omvat tevens een interpretatieve samenvatting van het historische verhaal dat volgt en dat uiteenvalt in twee grote thematische velden, elk op zich opgedeeld in een drietal hoofdstukken. Het eerste omvattende thema doet nauwgezet verslag van het ontstaan van de verzuilde werkgeversorganisaties, hun verdere wederwaardigheden en tenslotte hun opheffing in 1995 met de oprichting van de vereniging VNO-NCW, de gefuseerde organisatie der neutrale en confessionele ondernemersverbonden. Hoewel dit thema een overheersend beschrijvend karakter heeft, ontbreken meer interpretatieve elementen allerminst. Dit betreft bijvoorbeeld de weergave van de initiële afkeer van werkgevers en werkgeversorganisaties van 'staatsdirigisme' en hun geleidelijke erkenning van de noodzaak tot (een zekere) betrokken-

heid van de overheid op economie, sociale verhoudingen en ook op het bedrijfsleven zelf.

Het tweede thema omvat de gecompliceerde verhouding tussen economische 'vrijheid' enerzijds en diverse vormen van 'ordering' anderzijds, van groot belang uiteraard voor de positie van bedrijfsleven en ondernemersverbonden. Op zowel analytische als beschrijvende wijze wordt binnen dit kader aandacht besteed aan een veelheid van kwesties. Vermelding verdient de te accepteren mate van overheidsingrijpen in het economisch leven, maar ook het spanningsveld tussen vrijhandel en protectionisme. Daarnaast wordt ingegaan op achtergronden en kenmerken van de opvallende toenadering der werkgeversverbonden tot de belangenorganisaties der werknemers, waarmee de grondcontouren van een andere vorm van regulering gegeven zijn, die van het befaamde 'poldermodel'. Dat van een rechtlijnig patroon niet kan worden gesproken toont onder meer de radicale fase van de jaren zeventig van de twintigste eeuw, wanneer de vakbonden arbeiderszelfbestuur gaan eisen en stakingen, demonstraties en bedrijfsbezettingen de Nederlandse polder in beroering brengen.

Hoewel, zoals gezegd, deze studie niet gekenmerkt wordt door een opvallende partijdigheid, is toch allerminst sprake van een werkgeversvijandig geschiedverhaal. Dit blijkt bijvoorbeeld waar wordt geconstateerd, dat de ondernemers (tenslotte) toegeven dat 'de vakbeweging een rol had op centraal niveau, terwijl de vakbeweging erkende dat de ondernemer de zeggenschap had over het arbeidsproces in al zijn facetten binnen de onderneming' (30). Wat hier als feit en vooral norm omtrent de ondernemersautonomie wordt gepresenteerd, is uitkomst van ongelijke machtsverhoudingen die in wezen verre van vanzelfsprekend zijn en tot de dag van vandaag betwist. Opvallend is ook de minimale aandacht voor het optreden der werkgevers tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoewel inderdaad de werkgeversorganisaties op 11 augustus 1941 door de bezetter worden opgeheven, was er toch meer over te melden geweest dan de terloopse opmerking over de opbloei van het Nederlandse bedrijfsleven tijdens de vroege oorlogsperiode. De auteurs geven dit in wezen ook toe door te melden dat 'de partijen', i. e. werkgevers en werknemers, tijdens de oorlog 'meer naar elkaar toe gedreven [werden]', resulterend in de oprichting van de Stichting van de arbeid direct na de oorlog (116-117, 190, 205). Opvallend partijdig is het uitstorten van fiolen van toorn over de 'eisen' der vakbonden in de jaren zeventig ten aanzien van economische medezeggenschap, nivellering van inkomens en toezicht op de ondernemersleiding. Dat de auteurs dit soort verlangens typeren als 'eisen...op het ideologische vlak', daarmee de 'autonomie' van de ondernemer als vanzelfsprekend legitimerend, getuigt van minder kritische distantie dan wenselijk is (255).

Resteert te melden dat deze, ondanks vermelde kritiekpunten, waardevolle studie typografisch bijzonder fraai is uitgegeven, waarbij onder meer de talrijke, deels in kleur afgedrukte, strijd- en propagandaprenten uit de geschiedenis der (socialistische) arbeidersbeweging opvallen.

M. H. J. Buiting

J. Buis, J. P. Verkaik, *Staatsbosbeheer. 100 Jaar werken aan groen in Nederland*, F. Dijs, ed. (Utrecht: Matrijs, 1999, 288 blz., f69,90, ISBN 90 5345 138 2).

In een twaalfstal hoofdstukken wordt geschetst hoe Staatsbosbeheer zich de afgelopen honderd jaar ontwikkeld heeft. De auteurs laten zien dat deze instelling ontstond vanwege een veranderde visie op het omgaan met woeste gronden. Doel was aanvankelijk om onvruchtbare grond te bebossen en rendabel te maken. Dat bos het landschap verfraaide, de wind brak en de lucht